

РЕЦЕНЗИЯ

**на дисертационен труд за присъждане на
образователната и научна степен „доктор”**

**Тема: СГРАФИТО КЕРАМИКА ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ
(XIII – първата половина на XV в.)**

Автор: Мария Георгиева Пашова, докторант в НАИМ-БАН, ССА

Научна област 2. Хуманитарни науки

Професионално направление 2.2 „История и Археология”

Рецензент: проф. д.и.н. Виолета Евгениева Нешева

Мария Георгиева Пашова е завършила Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 2009 г., специалност археология, с образователно-квалификационна степен „магистър“. Темата на дипломната ѝ работа „Костюмът по данни от некрополите в днешна Северна България (XIII - XIV в.)“ е свързана със специализацията ѝ по средновековна археология под научното ръководство на доц. д-р Стефка Ангелова.

От 01.10.2012 г. Мария Пашова е редовен докторант в секция „Средновековна археология“ на НАИМ-БАН, с научен ръководител доц. д-р Бони Петрунова. Темата на дисертационната работа е променяна и утвърдена под заглавието „Сграфито керамика от Североизточна България (XIII – първата половина на XV в.)” от ССА, НС и Директора на НАИМ – БАН. Докторантката е отчислена с право на защита със заповед №I 1411 от 05.10.2016 г.

От октомври 2015 г. и досега Мария Пашова работи като уредник в отдел „Археология“ на Регионалния исторически музей в Благоевград.

Прави впечатление широката ѝ професионална квалификация в теренните археологически проучвания – разкопки, теренни издирвания, наблюдения на различни

места из цялата страна както на средновековни обекти, така и на праисторически и антични, общо 25 в периода 2003 - 2021 г. На четири от тях е била научен ръководител. Тази практика е изключително добра основа за всеки археолог, особено за медиевистите, които на проучваните от тях обекти се сблъскват често с културни наслоения от различни исторически епохи.

Докторантката има и ред публикации. Две от статиите ѝ са свързани с дисертацията. В съавторство и сама има 14 съобщения в АОР-ите. Участвала е с доклади в пет национални научни конференции и в подготовката на две музейни изложби на регионално ниво.

* * *

Представеният за защита дисертационен труд се състои от текст, каталог с таблици към него, приложения и карти. **Текстът** (общо 215 стр.) се състои от увод, три глави, заключение и списък с използваната литература (260 цитирани източника). **Каталогът** (общо 314 стр.) съдържа 783 образци, представени графично и в снимки в рамките на 99 таблици. Към тях са добавени и 45 приложения с публикувани екземпляри, нужни за реконструкция на формата и орнаментацията при някои от образците. Приложение 46 представя сравнителна таблица на керамичния комплекс, характерен за отделните обекти. Информацията се допълва от 52 карти, които илюстрират археологическата среда на намиране на самите материали, както и пътищата на тяхното разпространение.

Трудът отговаря напълно на критериите за оценка, заложен в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Националния археологически институт с музей при БАН.

Темата е безспорно дисертабилна. Всеизвестно е, че сграфито керамиката е ярък продукт на човешката мисъл, дейност и бит през средновековието и особено в хронологическия период на разглеждания труд. Тя е емблематично явление, в което е отразено мировозрението и идеологията на тези, които са я сътворили и мястото – тяхното и на притежателите ѝ, в социума. Показателна е във важни направления, родени от потребността на предците ни за цивилизация и естетика, като усвояване и развитие на технологически и особено на художествени умения и постижения. Едно от тях е например

мировозрително-психологическият ефект на продукцията, в която езикът на образите е в пълно единство и съзвучие с езика на цветовете. Също така сграфито керамиката е своеобразен информатор за търговски връзки и пътища през епохата. Производството ѝ е *несъмнен белег за градска култура*. Като археологически артефакт, ако е открита в добре датирана среда, тя може да бъде хронологически репер за обекти с нарушена стратиграфия.

С положено начало на европейските изследвания в края на XIX век при сравнително малко по онова време емпиричен материал, днес сме изправени пред трудноизброимо изобилие както на материали, така и на публикации, което може да затрудни всеки специалист. Аз искам преди коментарите ми за дисертацията да поздравя докторантката Мария Пашова, че е дръзнала да се заеме с темата, и то в един географски регион, в който като цяло натрупаното количество сграфито керамика е, бих казала – почти обратнопропорционално на неговата проученост. Всички археолози знаем, че работата е много трудоемка, и то в непознати до началото ѝ за докторантката музеи и фондове, колкото и да е имала подкрепа от колегията, но тя се е справила много добре. Отлична е библиографската ѝ осведоменост, видна от списъка на използваната литература към текста, за което безспорно значение имат добрите ѝ езикови познания.

Тук ще внеса малко уточнение – територията трябва да се обозначи като „**днешна** Североизточна България“ по обясними причини.

Конструкцията е сполучлива, логична, позволяваща всеобхватност и пълноценност на разработката, и яснота за читателя.

Изложението е стройно, в синхрон с целта и задачите, които си е поставила докторантката. Те са формулирани в **увода** на дисертацията, в който са обосновани изборът на темата и необходимостта от разработката ѝ, определени са териториалните и хронологически граници на изследването, методиката, уточнени са някои терминологични проблеми и е направена обзорна геополитическа и географска характеристика на региона в хронологическите параметри на темата.

С уговорката, че избраната географска област представлява интересна контактна зона между Черноморското крайбрежие и вътрешността на Североизтока в средновековна България, като **основна цел** е посочено открояването на „*характерни класове сграфито*“

керамика, които сближават или отличават двата района през XIII - първата половина на XV в.“. На тази база са формулирани са три цели, а именно: „1) дефинирането на местни и импортни групи керамика; 2) установяване пътищата на тяхното разпространение; 3) локализирането на производствени центрове.“

Осъществяването им определя основните задачи в настоящето изследване:

- Анализирание и определяне на характера на събрания материал;
- Организиране и систематизиране на изследването чрез изработване на класификация и типология, основани на ясни критерии за дефиниране. Въвеждане на подходяща терминологична номенклатура. Ако е налична вече изведена група на международно ниво – терминологично съотнасяне на българския материал към нея;
- Установяване на доказателства за производствени ателиета – полуфабрикати, производствен брак, останки от пещи;
- Поставяне на материалите в археологически контекст и разграничаване на групите на хронологически и географски принцип.

Умелото и точно формулиране на цели и задачи подсказва, че докторантката е подхождала към композирането и написването на работата си дълбокоосмислено, търсейки начин не само да приведе в известност един доста обемист и разнороден материал, да го постави в археологическия контекст на селищата, в които е намерен, но и да го съотнесе терминологично към установените групи на световно ниво и да го включи към тях, с което да издигне, да приведе в известност на това ниво постиженията ни в археологията по темата. Те не са малко, но засега са все още недостатъчно ползваеми.

Глава първа, „ИСТОРИОГРАФИЯ“ е разработена образцово. Докторантката е взела предвид предварителните бележки за претрупаност в нея и е съкратила текста почти наполовина, като го е преобразила в едно увлекателно четиво както за специалисти, така и за студенти, и за любители. Бих препоръчала тази част да се издаде и отделно, като студия или малка книжка с оглед на нейната полезност и там може да се включи съкратеният текст, който иначе е много стойностен. Мария Пашова е първият български археолог след Соня Георгиева, която прави най-изчерпателен обзор на проучванията за сграфито керамиката и

в чужбина, и у нас, при това с конкретна и вярна според мен преценка за приносите на съответните учени.

Именно в тази глава се вижда големият напредък в изследванията по темата в световен аспект особено през последните три десетилетия, което оправдава неоспоримо необходимостта от поставянето на българската сграфито керамика от XIII - първата половина на XV в. в контекста на международната терминология и типология. *„Предельно ясно е, както изтъква авторката, че материалите от България, която съчетава в днешните си граници всички възможни регионални тенденции и влияния от този период, са от изключително значение за цялостното изследване на късноримската сграфито керамика.“*

Глава втора „КЛАСИФИКАЦИЯ И ТИПОЛОГИЯ“ е основна, най-съществена за дисертацията. Тук отново на преден план изпъква необходимостта от ясни критерии при дефинирането на отделни сграфито групи и липсата на единна терминологична номенклатура като подходяща основа за класификация и типология. Трябва да подчертая, че докторантката се е справила отлично, изграждайки сполучлива схема в това отношение. На базата на досегашните изследвания тя очертава на първо място **основните характеристики на сграфито керамиката през XIII – първа половина на XV в.** След това **извежда технологични групи.** Класификацията им се основава на технологията на изработката – глина, формуване, изпичане, третиране на повърхността, на два етапа: 1) според естеството на изпечената глина - състав на тестото, цвят (fabric) и техника на формуването – дебелостенни, тънкостенни (фактура); 2) съобразно третирането на повърхността – ангобата и глазурите (цвят и качество) и техника на врязаната линия – фина, плитка, дълбока, широка, отнемане на част от ангобата.

След първичното класифициране на основните групи керамика са направени **вторични характеристики** – по формата на съдовете и видовете орнаменти, на базата на които може да се оформят **вътрешни подгрупи** керамика. Тези подгрупи, както подчертава Мария Пашова, може да обхващат типове съдове – сходни по форма, размер и профилиращи детайли (камбановидни чаши или полусферични купи) или серии, обединяващи продукти с една и съща орнаментика.

Според приложения метод на дефиниране на керамичния материал и с оглед характеристиките на събрания материал в рамките на дн. Североизточна България са отделени **седем големи технологични групи сграфито керамика в хронологическите рамки на XIII – първата половина на XV в.:** 1) Семейство „Зевксип“ (Zeuxippos Ware Family); 2) Керамика с лъскава кафяво-жълта/зелена глазура; 3) Стандартизирана сграфито керамика от Палеологовата епоха; 4) Монохромна сграфито керамика (XIII-първата половина на XV в.); 5) Полихромна сграфито керамика (XIII-първата половина на XV в.); 6) Керамична група “Elaborate Incised Ware” (EIW); 7) Сграфито керамика с украса в “Палеологов стил”. **В рамките на всяка от тези керамични групи са описани технологията на изработка, морфологията на съдовете и типичната декорация.** Коментирани са проблемите, свързани с произхода, производството и хронологическия обхват. Изтъква се, че тези основни групи не са затворени, а напротив – може да се допълват с оглед непрекъснатото попълване на материалите чрез нови археологически проучвания.

Глава 3 - ХАРАКТЕРИСТИКА И СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА КЕРАМИЧНИЯ КОМПЛЕКС ОТ ИЗСЛЕДВАНИТЕ ОБЕКТИ е особено важна, тъй като *представя*, както подчертава сама докторантката, *контекста на намиране на емпиричния материал*, база за нейната разработка по темата.

По азбучен ред са подредени *единадест градски центрове*, които са свързани със средновековните обекти, от които произхождат изследваните материали – *Балчик, Варна, Каварна, Калиакра, Кастрици, Мадара, Преслав, Провадия, Силистра, Търговище, Шумен*. Описано е тяхното местоположение, историческо развитие, заедно със справка за археологическите проучвания и кратък очерк за керамичния ансамбъл – какви групи керамика се срещат в този център и дали има данни за производство. В рамките на представените средновековни градове се оформят *три центъра със сигурно доказано производство – Силистра, Преслав и Варна*. Тук ме озадачава липсата на Червен сред разгледаните градове, който определено е в СИ България.

До много ценни изводи се достига при втория раздел на главата - **3.2. Сравнителен анализ на регионален и надрегионален принцип. Центрове на производство и пътища на разпространение.** Ще ги приведа дословно, синтезирано поднесени от авторката, без коментар, защото са ясно и точно формулирани:

- Политически децентрализираният свят е свързан на икономическо ниво в непрекъснат търговски поток с дейното участие на латините и търговците на Венеция, Генуа, Пиза и др. Те създават по бреговете на Леванта, М. Азия, на Балканите и Черноморската зона множество колонии. През тези пунктове навлизат вносни стоки в замяна на зърно, мед, восък и други суровини. В рамките на този общ пазар отделните центрове развиват и собствена вътрешна търговска мрежа на микрорегионално ниво.

- Производството на сграфито керамика се адаптира към новите политически и икономически условия, но следва и естествения ход на своето развитие. Бележи истински бум и масовост, свързани с чисто технологичните особености на развитие. От втората половина на XIII в. нататък масово се разпространяват трикраките скари за изпичане на 33 глазирани съдове, които из основи променят мащабите на продукцията и водят до създаването на толкова много ателиета със собствени възможности за задоволяване на вътрешнопазарните нужди. Тези възможности са добре отразени от разнообразието в украсата и общия вид на съдовете.

- Керамичните ателиета продължават да работят и през първата половина на XV в. независимо от политическите събития, свързани с постепенното установяване на османската власт на Балканите.

На финал - в ЗАКЛЮЧЕНИЕТО, докторантката изтъква, че нейният труд поставя една основа, върху която може да се надградят бъдещи проблематични изследвания в най-различни направления, с което съм напълно съгласна. Бих добавила, че възприемам детайлното съчинение за СИ България *като един пример за разработка*, която би могла да обхване чрез подобни монографични трудове Северозапада, Югозапада и Югоизтока на страната ни в дн. ѝ териториални граници, *за същия период* – пиков в постиженията на сграфито производството, наситен навсякъде благодарение на интензивни разкопки с множество движими културни ценности от този вид, обработени или не, публикувани или не.

Одобрение само може да възбуди **каталогът и илюстрациите към текста**. **Илюстрациите** са много ценни, те са в по-голямата си част дело на докторантката, като

нейн принос в изследванията по темата. Считам обаче за необходимо да се направи кратко пояснение за принципите на подбор на 783-те образци от музейните фондове и експозиции.

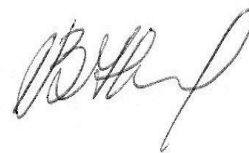
Авторефератът представлява резюме на дисертацията и отговаря на изискванията, утвърдени в практиката за този вид публикации. Към него е прибавена **Справка за приносите** на докторантката и **Списък на публикациите ѝ**. Считам, че тя е направила справедлива лична преценка за достойнствата на труда си, която се покрива с моята преценка. Дисертацията според мен съдържа необходимите съгласно ЗРАСРБ, Глава втора, чл. 6(2) научни и научноприложни резултати, които представляват оригинален принос в науката, *с иновативните методи на XXI в.*

Публикациите ѝ коментирах по-горе. За двете, които са по темата на разглеждания труд, мога да кажа, че са свързани с рядко срещани декоративни мотиви в сграфито керамиката – човешки изображения. Онова, което бих препоръчала при обработката на дисертацията за печат, е да се включи един раздел - където и както прецени авторката – за символиката в декоративната система, прилагана в разглежданата от нея керамика.

Въз основа на казаното дотук и на отличната ми оценка на дисертационния труд, независимо от няколко отправени бележки, препоръчвам на уважаемите членове на Научното жури, на неговия Председател и на членовете на Научния съвет на НАИМ-БАН да присъдят на Мария Георгиева Пашова образователната и научна степен „доктор“ в научна област **2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2 „История и Археология“**.

28 август 2022 г./СОФИЯ

РЕЦЕНЗЕНТ:

/проф. д.и.н. В. Нешева/

